

A nyolcvanas évek ifjúsági mozgalmai

BOROS LÁSZLÓ

ELTE TáTK, Európai Tanulmányok Tanszék

A politikai szocializációs kutatások egyértelmű eredménye volt, hogy a nyolcvanas évek elejére a rendszer látens törekvése, a politikai aktivitástól eltávolítás átfogó sikerrel járt. Az iskolai-mozgalmi szférában szervezett, külsőségeiben politikai jellegű vékony látszat-aktivitás mögött egy, az egész akkori társadalmat jellemző individualizációs folyamat húzódott meg.

Néhány létszférában viszont a hivatalos, intézményi működéstől független, spontán szerveződések is megjelentek. Ezek a maguk területein nem voltak előzmény nélküliek. A csöves-aluljárós csoportok, a vallási bázisközösségek, a békemozgalmak, egyes oktatási intézményekben önálló hallgatói képviseletre törekvő kis csoportok, végül a független ifjúsági szervezet létrehozását célzó szerveződések kis szigetek voltak az ifjúsági tömegben, de működésükből már akkor is levonhatók voltak közös tanulságok.

Kulcsszavak: nyolcvanas évek, depolitizálás, individualizáció, ifjúsági csoportok

Research of political socialization explored that the latent effort of the regime to discourage youth of political activity brought success by the beginning of the eighties. Behind political decoration of pseudo-activity organised in the formal sphere of schools individualisation had been identified characteristic for the whole society.

Spontaneous groups and organisations appeared independently of official institutions in certain spheres. Street-corner and subway groups, religious “basic groups”, peace movements, groups which wished to establish an independent student representation within educational institutions, as well as those who aimed at setting up an independent youth organisation – all these were only small islands but with identifiable messages.

Keywords: eighties, depolitisation, individualisation, youth groups

Az ifjúság társadalmi helyzetét meghatározó legfontosabb folyamatok a nyolcvanas évek elején

Amikor 1981-ben elindult útjára „Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások” című akadémiai kutatási főirány (*Békes 1981*), keveset tudtak a kutatók azokról a folyamatokról és jelenségekről, amelyek a hivatalos in-

Levelező szerző: Boros László, ELTE TáTK Európai Tanulmányok Tanszék, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A, E-mail: borl@tat.k.elte.hu

tézményrendszer látható felületei mögött húzódtak meg. A vizsgálatok először ráébresztettek bennünket arra, hogy az ifjúságpolitikai szervezetek működése sem olyan, mint amilyennek látszik. A politikai szocializációs kutatásoknak minden ifjúsági csoportnál egy irányba mutató eredménye volt: a tartalmi politikai és közéleti aktivitástól, sőt, a politikai folyamatok ismeretétől való távolságtartás (Boros–Kéri 1984).

Az egyre szélesebb kutatási mezőben és egyre intenzívebb módszerekkel zajló vizsgálatok azt is világossá tették, hogy a hatvanas évek végétől a kádári politikai vezetés látens törekvése volt a társadalom többségének tudatos *depolitizálása*. Nem lehetett volna ez a politika hatékony, ha nem kapcsolódik össze a gazdasági reformnak az életszínvonal fokozatos javítására irányuló célkitűzéseivel, valamint az emberek többsége által óhajtott és támogatott *individualizációval*. A Rákosi-éra erőszakos kollektívizmusa, a munkahelyi és lakóhelyi létre brutálisan rátapadó direkt politikai beavatkozásnak a fokozatos háttérbe szorítása, majd kiiktatása a hetvenes évek mindennapjaiból párhuzamosan haladt egy akkori nyugati vagy mai magyar mércével nagyon szerény méretű *egyéni fogyasztásnöveléssel*.

Ez a folyamat összekapcsolódott egy nagyon tudatos és komplex *kultúrpolitikával*, amely a továbbra is szigorúan felügyelt tömegkommunikációban a kifejezetten politikai műsorokba és rovatokba terelte vissza a direkt politizálást. Ugyanakkor jelentősen kiszélesítette a hatalmas nézettségű, hallgatottságú és olvasottságú népszerű műsorok és témák spektrumát. A gyerekek és fiatalok által látogatott intézmények és szervezetek életében is a politikai felszín paravánja mögött egy tévéműsorok által is erősen befolyásolt, a hétköznapi élet valóságához a korábinál sokkal közelebb kommunikációs mező dominált.

A nyolcvanas évek elejére a fiatalnak tekinthető korcsoporthoz tartozók zöme már ebben az életformában nőtt fel vagy eszmélt a világra, számukra már adottság volt a gyarapodásra orientált létforma, a rendszernek keletre és nyugatra egyaránt kitekintő, mérlegelő megítélése. A társadalom többsége a nyugati életformából beszívargó életelemek és javak megszerzésére törekedett, a kulturális fogyasztás horizontja is jelentősen kitágult, a világirodalom és a filmművészet kiemelkedő alkotásai elérhetővé váltak. A fiatalok érzékelték a magyar rendszer nyitottabb voltát, a többi szocialista országhoz képest élhetőbb *modell* előnyeit.

Ugyanakkor az egyre szélesebbre tárguló második gazdaság, majd 1982-től a kisvállalkozások körének törvényi kiterjesztése bonyolultabbá tette az addigi életforma alakulását, nagyon összetetté vált a társadalomszerkezet, és ebből következően a társadalmi integráció is. A társadalom alsó jövedelmi szejletében nőtt a *szegénység*, a második gazdaság legkülönbözőbb formáiba belépő, középréteggé formálódó csoportokban általánossá vált az önkiszákmányolás, a naturáliák felhalmozására irányuló sajátkezi munkavégzés, a falvakban és a kisvárosokban a hosszú évekig elhúzódó családi házépítés örökös munkakényszere (Harcza 1986; Laki 1988b).

A társadalom struktúrájának bonyolultabbá válása nem jelentette a valódi mobilitási csatornák megnyílását, ellenkezőleg, a hatvanas évek látványos és eredményes strukturális mobilitási folyamatai a hetvenes években kifulladásra, a cirkuláris mobilitás lett a jellemzőbb. A nyolcvanas években folyamatosan esett vissza az értelmiségi pályák megbecsültsége, ráadásul a felsőoktatásba kerülési ráta két évtizeden keresztül szinte stagnált. A hetvenes évek közepétől a nyolcvanas évek közepéig tartó évtizednyi időszakban óriásit nőtt az általános iskola utáni beiskolázási szint, de nagyon megugrott a lemorzsolódási

arány is. Ennek a drámai következménye az lett, hogy minden iskolázási mutató javulása ellenére *egy-egy évjárat csaknem egyharmada szakképzetlenül került a munkaerőpiacra*, amely torzán tartott jellegéből (teljes foglalkoztatás) következően fel is szívtá őket, tovább növelve a kapun belüli munkanélküliséget (*Laki 1988a; Boros 1986a, 1986c*).

Spontán marginális szerveződések a fiatalok körében

A fentiekből következően a nyolcvanas évek magyar ifjúsága ellentmondásos világba próbált integrálódni. A többség bekapcsolódott a mindinkább fogyasztásra irányuló, a materiális értékeket előtérbe helyező, fizikai javak, naturáliák (és nem tőke) felhalmozására törekvő főáramba, a félszocialista-félkapitalista jövedelemszerzési lehetőségek nagy energiákat felemészítő világába. Ebben a nagy tömegű közegben *jelentősen visszaesett a kulturális javak fogyasztása*, sőt, a pihenésre szánt idő is. Különösen igaz volt ez a tendencia a falusias jellegű településformákra, ahol a mezőgazdaságból pluszmunkával megszerzhető pluszjövedelemre törekvés és a naturáliák felhalmozásához szükséges további önkiszákmányolás megtorpantotta, sőt, visszafordította a korábbi évtizedek látványos kulturális fejlődési folyamait, sőt, a továbbtanulási hajlandóságot is. Utóbbi a már említett értelmiségi presztízscsökkenés is tompította (*Harcza 1988; Laki 1988b*).

Ezekről a településformákról folytatódott a fiatalok elvándorlása, illetve nagy ütemben nőtt az ingázók aránya is. De a nagyobb városokban sem volt zökkenőmentes az új nemzedék integrációja. A városi szakmunkás és hivatalnok csoportok hosszú ideig kimaradtak a felhalmozási lehetőségekből, végül a változatos második gazdaságbeli kiegészítő jövedelemformák megjelenésével kibontakozott egy városias önkiszákmányolási modell is. A fiatalok látták azt is, hogy a megszerzett szakmák zöme elavult tudást jelent. Az értékvizsgálatok azt is mutatták, hogy nem vonzó számukra szüleik önkiszákmányoló életformája, de a többség úgy vélte, nincs más útja a jövőnek.

Az ifjúsági szervezetek tevékenysége zömmel az iskola falai között zajlott, a formális kötelezettségek letudásának szándékával. A sportolásból, a zenélésből, az öntevékeny alkotókörökből és szakkörökből, valamint az ekkoriban nagyon szűk fiatal csoportokat elérő egyházi aktivitásból kimaradó ifjúsági tömegek a tévéképernyők előtt, kezdetleges diszkókban és hagyományos kocsmákban, a lakótelepi házak közti, fokozatosan lerobbanó, egykor parknak épült területeken töltötték kiürült szabadidejük nagy részét.

A spontán ifjúsági szerveződések egyik alaptípusa, a *marginális* csoport elsősorban a valamilyen okból kiüresedett életű fiatalokból toborzódott. Szinte minden vizsgált marginális csoportra jellemző volt, hogy tagjai egy-egy környék *legkülönbözőbb családjaiból* érkeztek. A valóban nagyon alacsony jövedelmű szegény családokból éppúgy, mint a megfelelő anyagi körülmények között élőkől, a konszolidált, de kiüresedett családokból, és a részeges szülő(k) miatt lezüllött háttérből egyaránt odataláltak fiatalok a többiekhez.

A városi marginalizálódás két alapvető közege az aluljáró és a lakótelepi szabad tér volt. A kutatásban ezeket *aluljárós* csoport néven említettük alaptípusként, mert szervezettebb formáik már az aluljárókhöz kötődtek, ott sokkal kevésbé voltak szem előtt, és az időjárás ellen védettebbek voltak, mint az általában kiinduló gyülekező helyen, a lakótelepen. És aluljárós csoportok a nem lakótelepi nagyvárosi részeken is szerveződtek (*Rác 1986*).

A fiatalok többsége, különösen a lazábban kötődő része a csoportnak, meg is maradt csak „aluljárósnak”. Ez annyit jelentett, hogy lényegében minden lehetséges időt együtt töltöttek, beszélgettek, cigarettáztak, valamennyit ittak is, bár akkoriban sokkal nehezebb volt fogyasztható alkoholhoz jutni, mint manapság. Ha az időjárás engedte, lődörögtek is kicsit, egy részük néha beült egy filmre a környékbeli moziba.

Idővel minden aluljárós csoportból kivált egy *kemény mag*, egy szoros kötődésű, hierarchizált szűkebb kör, amely a marginalizálódás intenzívebb fázisába lépett, valamelyik altípusát hozva létre a *spontán marginalizált* ifjúsági csoportoknak. Ez a váltás mindig egy-egy deviancia irányába történt meg, maga után vonva a hatóságok, a családok, az iskolák, a munkahelyek és a lakókörnyezet negatív reakcióját, beavatkozási és felszámolási kísérleteit.

Többnyire három deviánsnak tekintett magatartás felé történt az elmozdulás, így alakulhattak ki az aluljárós csoportokból a csöves, a drogos és a bűnelkövető spontán ifjúsági csoportok. Természetesen a három típus között bonyolult átjárások is léteztek, de általában, időleges fennállásuk alatt, valamelyik fenti jellegzetes magatartásforma köré szerveződtek.

A csövesek valójában életformát váltó aluljárósok voltak, a kemény mag próbált tartósan az aluljáróban élni, a perememberek továbbra is csak lejártak hozzájuk. Emellett voltak a csapódók, akik új tagokként bukkantak fel. Elsősorban szökött javítóintézeteseket, főleg lányokat fogadtak be a kemény mag tagjai, hogy velük éljenek, amíg vissza nem viszik őket.

Ennek a szerveződésnek lett helyenként, egy idő után az egészségügyileg és egzisztenciálisan is veszélyeztetettebb formája a *drogos* marginális csoport. Nagyon fontos emlékeztetnünk arra, hogy abban az időben a szó szűkebb értelmében vett klasszikus kábítószer fiatalok körében szinte alig fordult még elő Magyarországon, akkor is inkább kifejezetten jómódú, nyugati urazási lehetőségekkel és kapcsolatokkal rendelkező családokban. Ezek a fiatalok pszuedodrogokat fogyasztottak, főleg ragasztóztak, és gyógyszer-alkohol kombinációkkal éltek. Utóbbiból a gyógyszerekhez időnként, az akkori szigorú gyógyszerforgalmazási rendben csak apróbb lopásokkal, vagy egészségügyi dolgozókat becsapva, illetve megvesztegetve juthattak hozzá (*Rác 1985*).

A harmadik deviáns marginális csoport a *bűnelkövető* spontán szerveződés volt. Erősen meg kell őket különböztetni a profi bűnöző csoportoktól, amelyekben a bűnelkövetés egzisztenciát fenntartó, tudatos életformává vált. A fiatalok spontán bűnelkövető csoportjaiban *szokványos családi életet élő fiatalok* verődtek össze, elsősorban a nagyobb városok és főleg a főváros nagyobb terein. Mivel a hivatalos kommunikáció később, a büntető eljárások során ezeket a csoportokat galeriknek nevezte, hogy a közvélemény számára egyértelmű értelmezési keretet adjon, az idősebb generációk emlékezetében még élhetnek az „ilyen-olyan téri galerik”.

Egy konkrét esettel jellemezhetjük ennek a szerveződésnek a sajátosságait. Az egyik frekvenciált fővárosi téren estéről estére összejöttek fiatalok, és közülük egy markáns csoport időnként elindult, hogy kifejezetten szórakozásból feltörjenek autókat. Életkorilag (14 és 23 év közöttiek voltak), anyagi helyzetüket illetően, családi hátterüket tekintve egyaránt teljesen *heterogén* volt a csapat, amely létszámában is változott. Általában tíztizenketten indultak el, mintegy nyolcan szinte minden akcióban részt vettek. Heterogén volt az akcióval kapcsolatos célrendszerük is. Volt, akit csak addig érdekelt a dolog, amíg sikeresen felnyitották az autót a társaság ügyes kezű tagjai. Mások mindig elvittek né-

hány tárgyat a kocsikból, mivel akkor még sokkal inkább bennük hagyták a tulajdonosok a holmijukat. Egy volt közöttük, aki a motorindítás specialistája lett, és ő mindig vezette is az autót, gyakran csak egy fába vagy oszlopba ütközésig. Aztán mindenki hazament, és élte tovább az életét.

A bírósági tárgyalássorozaton a csoport tagjai zömében továbbra is spontán ifjúsági csoportként viselkedtek, jó balhénak tartották a dolgot, közösen nevettek ki tanúkat, pláne, ha azok rendőrök voltak. Csak hetek múlva tudatosult bennük, hogy ami nekik balhésorozat, azt a bíróság a végén súlyos szabadságvesztés büntetésekkel, illetve sokéves javítóintézetbe zárásokkal bünteti majd.

Nem marginalizálódott spontán ifjúsági szerveződések

Minden társadalomban jelzésértékű, ha a fiatalok korábban nem létező új kezdeményezésekbe fognak. Jelzi, hogy a meglévő intézményi és szerveződési keretek hiányérzetet keltenek bennük, úgy vélték, nekik kell ezt a hiányt pótolniuk. A posztsztálinista puha diktatúra fiataljai számára egyáltalán nem volt könnyű saját kezdeményezésből szerveződni. A rendszer akkori magyarországi modellje már békén hagyta a társadalom döntő többségét, ha nem akart valami mást, valami a fennállótól elütőt, vagy ha azt a másfélét a pártállami intézményrendszer keretei között próbálta megvalósítani.

De elképesztő érzékenységgel reagált minden kezdeményezésre, amely bármilyen alternatív megoldást próbált szorgalmazni, és eleve a hatalmi monopólium védelmének a reflexe indult be az összes olyan együttműködés hírére, amelyet nem a fennálló intézményrendszer szervezett. De a fiatalok egy része, miként általában a történelemben, a nyolcvanas években is próbálkozott az intézményi keretek feszegetésével, illetve új működési formák megteremtésével. Az ő aktivitásuk teremtette meg a spontán ifjúsági mozgalmak *nem marginális* szféráját.

Ezekben a szerveződésekben olyan értékorientációs tendenciák bontakoztak ki, amelyek tágítani próbálták a fiatalok mozgásterét, gondolkodási és cselekvési horizontját; valóságos témákról érdemi vitákat igyekeztek gerjeszteni a hivatalos intézményrendszer kereteinek tágításával, vagy éppen a meglévő mechanizmuson kívül, legmesszebb menő törekvésnéként alternatív szervezeti formát kínáltak a meglévők mellé.

A politikai hatalmi centrum és a végrehajtó apparátus ideges reakciójának a legfőbb oka az általunk tárgyalt folyamatokkal párhuzamosan zajló *lengyel válság* volt, amely kezdetekben megmutatta, hogy ha felnőhet egy szervezeti alternatíva, akkor robbanásszerűen léphet a hatalmi struktúra helyébe, alapjaiban veszélyeztetve a rendszert. A magyar társadalom többsége a hétköznapiakban mérsékelt szimpátiát mutatott a Szolidaritás törekvéseivel. Vizsgálataink mutatták, hogy a fiatalok jó része is átvette az idősebbektől „a lengyelek már megint nem akarnak dolgozni” sztereotípiát, és a katonai diktatúra gazdasági csődjétől sújtott lengyel emberek, a magyar piacokon árulva szerény portékáikat, tapasztalhatták a történelmi barátságot feledtető pökhendiséget és agresszivitást a magyar emberek részéről.

Vizont a társadalom érzékenyebb része *szolidaritással* reagált, és különböző ifjúsági csoportokban a remény is felcsillant egy lehetséges új jövőről. Személyes tapasztalat az ELTE jogi kari előadótermében a padra vésett rigmus: „Varsó felől fúj a szél, nemsokára ideér.” Bár még jó időbe telt, hogy ideérjen, de a spontán csoportok vizsgálata mutatta, hogy az alternatív szerveződésre való hajlamot serkentették a lengyelországi események.

A ténylegesen létrejövő spontán, nem marginalizált ifjúsági szerveződések többsége nem akart többet, mint kicsit önállóbban, kissé másként csinálni dolgokat, mint a kiürült hivatalos intézményrendszer, és főleg működtetni próbáltak önként szervezett közösségeket. Az akkori helyzetben egy ilyen célkitűzés alternatív mozgalommá tett minden együttműködési formát a hatalmi mechanizmus bizonyos intézményei szemében. Ugyanakkor gyakran támogatásra is letek az intézményrendszerben helyet foglaló és kisebb-nagyobb kompetenciával bíró emberek részéről (Boros 1988d).

Különösen fontosak voltak a közművelődési intézményrendszerben dolgozók, akik művelődési házakban, üzemi ifjúsági klubokban, könyvtárak előadótermeiben, oktatási intézmények helyiségeiben helyet adtak a fiataloknak, bizonyos mértékig legalizálva az összejöveteleiket. Helyenként, némileg a lényegét „elmaszatoló” nevek mögé bújtatva integrálták is őket intézményük programjába, segítettek külső előadók meghívásában. A segítséget adók többsége népművelés szakot végzett, saját munkájukban is gyakran kerültek összeütközésbe a hivatalos apparátusokkal, és megtanulták megtalálni a réseket a slamosodó rendszer repedező falain.

A fiatal értelmiségiek szerveződései

A spontán mozgalmak egyik markáns ifjúsági közege a már munkába állt fiatal értelmiségiekből építkező csoport, amelynek jellegzetes szerveződési helyszínei a megyeszékhelyeken és nagyobb vidéki városokban voltak. Sok személyes interjúra, még inkább informális beszélgetésre volt szükség ahhoz, hogy értelmezési keret szülessen az elkerülhetetlen kérdésekre adott válaszokhoz, nevezetesen hogy *miért pont ők, és miért pont ott?*

Három tényező összetett kapcsolatára derült fény. Az egyik a korabeli felsőoktatásban volt fellelhető. Számos karon, szakon, tanszéken a rendszer hivatalos kommunikációjától elszakadt, progresszív szemléletű oktatás zajlott a nyolcvanas évek középső harmadától, és ez különösen az érdeklődő, az oktatókkal közvetlenebb kapcsolatba kerülő hallgatóknál jelentett szemléletformáló erőt. Nagyobb tömegben a közgazdasági, jogi oktatásból és számos bölcsész képzési területről kerültek ki ily módon „megfertőzött” hallgatók, de ha más típusú felsőoktatási intézményekben egy-egy tanár felvállalta a (rendszer keretei között marad) társadalomkritikai szerepet vagy a szakmán belüli, kisebbségi progresszív nézetek hirdetését, ők is hatottak a hallgatók meghatározott körére.

A másik fontos befolyásoló tényező az egyetem vagy főiskola utáni *elhelyezkedés* volt. Ha a végzett hallgatók a fővárosban vagy a két-három másik nagy egyetemi centrumban maradtak dolgozni, lehetőségük volt fenntartani a kapcsolatot tanáraikkal, és főleg bekapcsolódni az oktatók által látogatott szellemi közegbe vagy más, nem korosztályos, az ő frissen kialakult szemléletüknek megfelelő csoportba. Viszont a vidéki városok többségében a munkába álló fiatalok megtört vagy elanyagiasodott, esetleg politikailag törtető kollégák közegébe kerültek, ahol a kommunikáció jellege messze volt az egyetemi pezsgésben megszokottól. Az interjúk markánsan tükrözték vissza az ebből eredő csalódást, helyenként kiábrándulást, ami erős motivációt adott a fiataloknak, hogy ha szűk körben is, de önálló kommunikációs teret teremtsenek a hasonló gondolkodásúak számára.

A harmadik tényező a gondolkodási horizont kitérítésének a nyolcvanas években egyértelműen megnőtt lehetősége, a művészeti és társadalomtudományi élet *sokszínűsége*, ami az irodalmi, színházi, filmművészeti, zenei, képzőművészeti alkotásokkal, a folyó-

iratok és hetilapok társadalomkritikai és főleg szociológiai elemzéseivel egy őszintébb és mélyebb vitakultúra formálódó erejévé vált. A nem egyetemi centrumokban dolgozó, igényessé vált fiatal értelmiségiek számára forrást és háttérrel adott ennek a színvonalas tudományos-művészeti kultúrának a fogyasztása, és mivel, ellentétben a fővárosiakkal, nem volt közeg, ahol megfelelő színvonalon megvitathatták volna a felmerülő kérdéseket, *teremtettek maguknak*, még ha szűk körű szerveződések formájában is, ezt szolgáló környezetet.

Ezt a szerveződési típust *fiatal értelmiségiek vitaklubjaiként* foglalhatjuk leginkább össze. Egy részük beépült a bátrabb népművelők művelődési intézményeibe, más csoportok alkalmi helyszíneken jöttek össze, és szerveztek előadásokat, vitaesteket. Az évtized közepére több tucat ilyen szerveződés stabilizálta magát, és teljes mértékben a helyi hatalmi szereplők személyének az esetleges voltától függött a működésük zavartalansága. Ma már világos tudásunk van arról, hogy az akkori Magyarországon egyetlen rendezvény sem maradhatott besúgóí részvétel nélkül, de az esetek többségében a jelentések leadása után nem történt semmi. Ahol a megyében kialakult politikai légkör (ez főleg a megyei első titkár személyétől függött), valamint egyes helyi vezetők korlátoltsága vagy személyes ambíciói nehezítették a működést, ott sok apró trükkre volt szükség a szerveződés fennmaradásához.

A folyamatos működés nem csupán a hatóságok érdeklődését keltette fel, hanem a nem fiatal és nem értelmiségi, de érdeklődő, tájékozott, közéletiségre vágyó helyi és környékbeli embereket is. Ez a folyamat erősen diverzifikálta a szerveződések sorsát az évtized második felében. Voltak, amelyek radikalizálódtak, mások viszont új, állandó intézményi támogatókra leltek, és ifjúsági szerveződés jellegük megszűnt, de ez utóbbi nem jelentette azt, hogy ne maradt volna meg addigi pezsgő életük. Bizonyos esetekben viszont a kibővülés az eredeti szellemiség felhígításával, a programok kommercializálódásával, az alapító szervezők kiszorításával járt együtt. Összegezve azt mondhatjuk, hogy a fiatal értelmiségiek spontán vitaklubjai fontos fórumai voltak a progresszív, demokratizálást célzó gondolatok rendszerváltásig tartó lassú terjedésének.

Felsőoktatási mozgalmak

A felsőoktatásban tanulók (ebben a fejezetben, az egyszerűség kedvéért, egyetemisták) életkori sajátosságaik, képzettségük és szabadabb életformájuk következtében évszázadok óta *mozgalmi tevékenységre orientált* csoportot alkotnak szerte a világon. Radikális fellépéseik számtalanszor indítottak el nagy történelmi változásokat. A radikalizálódás tartalmilag sokféle jellegű lehetett mindig, tehát nem érték kategória. Erre az elmúlt bő másfél évszázad is számos példát mutatott Magyarországon pró és kontra.

A kádári konszolidációt követő időszak nem a radikális diákmegmozdulások periódusa volt hazánkban. Ez nem azt jelenti, hogy közéleti pezsgés nélkül telt volna az idő az egyetemeken és főiskolákon. Már a hetvenes évek kezdetétől számos kezdeményezés, kisebb-nagyobb szerveződés működött virulensen sok intézményben. Elég csak a modern, gyakran avantgárd művészeti műhelyekre, a filmklubokra, a politikai vitakörökre, a Studium Generale néven a hátrányos helyzetű középiskolások felvételi előkészítését végző öntevékeny hallgatói csoportokra gondolnunk. Ezek egy részét később bekebelezték a helyi KISZ szervezetek vagy az oktatási intézmények. Elvesztett a spontaneitásuk, az önszerveződő jellegük, de a többségük legalább közéleti aktivitási terep maradt (*Szabó 1988*).

A nyolcvanas években egyértelműen az önszerveződő egyetemi klubmozgalmak időszakát éltük. Jelentőségük akkor válik szinte történelmivé, amikor az évtized közepén mind nyíltabb politikai viták helyszíneivé lesznek, hogy azok elvezessenek a klubokból kiinduló legmerészebb egyetemista szervezkedéshez, az alternatív ifjúsági szervezet létrehozásának koncepciójához.

Párhuzamosan futott a felsőoktatási intézményekben egy belső működéssel összefüggő egyetemista szerveződés, amelynek a célja egy önálló hallgatói képviseleti rendszer megteremtése volt. Ez végül sikerre is vezetett.

Egy különleges magyar egyetemista mozgalom volt a szakkollégiumi hálózat nyolcvanas évekbeli aktivitása. Alaphelyzetben a szakkollégium a felsőoktatási intézmény által létrehozott tehetséggondozási forma az átlagnál aktívabb hallgatói csoportok számára. Az arisztokratikus jellegűtől a szegény sorsú tehetségek menedzselését előtérbe állítóig sokféle formája működött és működik egész Európában. De a nyolcvanas évek magyar szakkollégiumi mozgalma – elkötelezett oktatók és közéletileg aktív hallgatók összefogásával – az elmélyülő társadalmi válság valóságának szakmailag magas színvonalú feltárására vállalkozott, miközben a mind szélesebb társadalmi kapcsolatokat ápoló egyes kollégiumok olyan hálózattá szerveződtek, amelynek jelentős szerepe lett a rendszerváltás előkészítésében (*Stumpf 1988*).

Tematikus spontán ifjúsági mozgalmak

Az 1968-tól elindult, és több év alatt a fejlett országok többségének felsőoktatásán végigspórt diákmozgalmak és egyetemista lázadások legtávlatosabb lenyomata az alternatív politikai magatartásformák, valamint a bolygónk sorsáról szóló alternatív gondolkodás máig ható kialakulása lett. Az emberiséget fenyegető globális veszélyforrások tudományos megfogalmazásának, mindenekelőtt a Római Klub világtörténelmi elemzésének és a nagy diákmozgalmi korszaknak az időbeli egybeesése is hozzájárult ahhoz, hogy az alternatív gondolkodási és cselekvési formák példátlan gyorsasággal terjedtek el a világban, elsősorban egy markáns elkötelezettségű ifjúsági kisebbség körében.

Magyarország 45-50 évvel ezelőtt kívül maradt ezeken a folyamatokon, de a korszak alternatív szellemisége nem múlt el nyomtalanul a hazai intellektuális szférában sem, és mély benyomást tett magyar ifjúsági csoportokra is.¹ Nálunk nem voltak elsőprő erejű, lázadás jellegű diáktüntetések, mint a térségben pl. Lengyelországban. De a nyolcvanas évekre egyes ügyek mentén kibontakoztak mozgalmak, amelyeknek eszmei alapjai főleg Nyugat-Európában teremtődtek meg.

A korszak egyik fontos terepe lett a *környezetvédelem* politikai tematizálása. A mozgalmak egy része a fejlett országokban párttá is szerveződött, és ebben a minőségükben az alternatív látásmód átfogó szemléletével léptek a parlamentáris küzdelmek porondjára. Magyarországon is jelentős számban jöttek létre különböző környezetvédelmi hangúlyokkal és témákkal civil szerveződések, köztük spontán ifjúsági együttműködési formák is. Utóbbiak többsége természetvédelmi célokat szolgált, de voltak a tágabb környezettudatos magatartást középpontba állító mozgalmak is. A rendszerváltás előtti évtized nagy

¹ A magyar sajtóosságok gyakran paradox jellegére jól rávilágít, hogy a Római Klub első jelentését az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézetének egyik fiatal munkatársa hivatalos kiküldetéséből hozta Magyarországra még megjelenés előtt, és vezette be ebbe az ifjúsági körbe még 1971-ben. (*A szerk.*)

magyar környezetvédelmi politikai szerveződése a Duna Kör mozgalom volt, amely nem ifjúsági jellegű volt, de nagyon sok fiatalokból álló csoport vált a támogatójává az ügynek.

A globális fenyegetések egyik legsúlyosabbika az elmúlt bő fél évszázadban a mindent elpusztító atomháború veszélye lett. Ugyanakkor a nyolcvanas években a két vilárendszer az előző évtized átmeneti enyhülése után újabb fegyverkezési verseny spiráljába kezdett belesodródni. Magyar fiatalok spontán ifjúsági szerveződése volt egy *alternatív békemozgalom*, egy fegyverkezéssel szembeálló hálózat létrehozása. A politikai hatalmi mechanizmus ellenségesen reagált erre a mozgolódásra, mert a szovjet befolyási övezet államainak a külpolitikájában a hidegháború kitörése óta alapvető tételek voltak a békeszólások. Létre is hoztak egy irányításuk alatt működő Béke Világtanácsot, amelyet itthon autentikus békemozgalomként kellett kezelni, miközben egy folyamatosan fegyverkező tömb állt mögötte.

A nem marginalizált spontán ifjúsági csoportok értékorientációs folyamatai

A nyolcvanas években egyre bonyolultabbá váló társadalmi integrációs folyamatok egyes fiatal csoportok számára nagy értékorientációs kihívást jelentettek. Az iskolai értékorientációs törekvések és a fogyasztói társadalom irányába indult valóság közötti szakadék gyengítette az iskola szocializációs szerepét. Az ifjúsági szervezetek működési tartalmi egyre látványosabban ürültek ki. A családi szocializáció erős maradt, de nem volt mentes a minden korszakban meglévő generációs ellentétektől (Dögei 1988; Csatóry 1988; Kéri 1988c).

A vizsgált időszakban már nem az előző évtizedek nemzedéki konfliktusai domináltak, tehát nem a beatzene, a hosszú haj, a farmernadrág állt a viták középpontjában. Sok fiatal kritikája a korszak középgenerációjának jellemző életformamintáira irányult, azokra az értékorientációs hatásokra, amelyeket a családok reprodukciós törekvései produkáltak. Ha viszonylag általános attitűdöt keresünk, amit a különböző családtípusokban egyaránt megtalálhatunk, akkor elsősorban a fiataloknak arra az egyre markánsabbá vált beállítódására gondolhatunk, miszerint a nyolcvanas évek megváltozott világában már nem szükségszerű a szülői generációknak a hatvanas évektől működő *beletörődő* mentalitása.

Sok mindenbe lehetett egy nyugodt életformával kifizetetlen beletörődni, politikailag, gazdaságilag, kulturálisan, erkölcsileg egyaránt. A nem marginalizált szerveződések fiataljai mindegyik összefüggésben ostromozták az idősebb nemzedékek, főleg szüleik mentalitását. Politikailag elsősorban a depolitizált mindennapok passzivitását, a rendszer egyre nyilvánvalóbb problémáinak a kiszorítását a kommunikációból, gazdaságilag a felemás, önkizsákmányoló modell állami ajándéknak tekintését, a munkaidőn túli munkavégzés lehetőségként kezelését, kulturálisan a népszerű tévéműsorokra redukált fogyasztást, a házon kívüli programok elmaradását, erkölcsileg a hétköznapi kis korrupciókra épült kézkezet mos kapcsolatrendszereket bírálták.

A magas színvonalú kultúrát, a filmművészet krémjét, a blues alapú és a progresszív rockot, az alternatív színházat, a jazzt, a modern képzőművészeti irányzatokat preferáló szűk fiatal csoportok egy része szoros kapcsolatot épített ki a fiatal művészek szerveződéseivel (FMS, JAK, Spenót, Balázs Béla Stúdió), életformájuk alapvetően e köré a kulturális fogyasztás köré épült. A vetítéseken, koncerteken, performance-okon,

a vitaesteken gyakran került célkeresztjükbe a hétvégi házra és autóra épülő kispolgári életforma, a poroszos drillt csak enyhítő, de a nyitottabb pedagógiai módszerekre nem fogékony iskola, a bürokratikus államigazgatás, a helyi kiskirályok világa, a hálapénzzel terhelt egészségügy.

A családi szocializációs hatásokat gyengítő *kortárs csoportokban* különböző értékorientációs preferenciák jelentkeztek az egyre inkább fogyasztásra orientált, erősen anyagiassá és gyakran önkizsákmányoló életmóddal szemben egyes posztmateriális értékek iránt. Ezeknek a tartalma gyakran komform volt a nyolcvanas évek nyugati tendenciáival. Csak míg az ottani ifjúsági csoportok előtte évtizedekig éltek az ipari-indusztriális, majd a posztindusztriális társadalom kívülről vezérelt tömegfogyasztási értékrendjében, és azt cserélték le a posztmateriális értékekre, addig a magyar fiataloknál az előző fázis nélkül, speciális magyar folyamatként jelent meg ez az orientáció (Boros 1988c).

Az értékvizsgálatok azt mutatták, hogy a fiatalok a családokban néhány markánsan megragadható, egy-egy családtípus életformájából adódó értékorientációs mezőben éltek. A bonyolult szerkezetű korabeli magyar társadalomban a családban élő fiatalok többsége négy, a társadalmi reprodukciós folyamatokból következő típus értékrendjével találkozhatott. Ezek voltak a felhalmozói, a vállalkozói, a tudásra és tanulásra orientáló és a halmozottan hátrányos helyzetű családok orientációi. Ezeket írták felül a kortárs csoportok azok számára, akik oly mértékben integrálódtak, hogy a közösség egyfajta új identitást tudott adni számukra (Boros 1993).

A spontán ifjúsági csoportok értékteremtő szerepe

Széles körű tudományos és közéleti diskurzus alakult ki a vizsgált évtized második felében arról, hogy mennyiben van vagy lehet szerepük a társadalom értékrendjének alakításában a spontán ifjúsági csoportoknak, főleg az intellektuális szerveződéseknek. Részben kimondva, részben kimondatlanul ezek a fiatalokból álló közösségek számos tekintetben egy másfajta társadalmat akartak, mint amilyen a nyolcvanas évek magyar társadalma volt. Az évtized elején jóval gyengébbek voltak ezek a hangok, az elmélyülő társadalmi válság erősítette őket (Boros 1986b).

Ugyanakkor történelemhamisítás lenne azt akárcsak sugallni is, hogy a fiatal értelmiségiek és az egyetemisták főleg közéleti és kulturális aktivitásra törekvő szerveződései a fennálló rendszer ellenfelei lettek volna, még kevésbé, hogy a megdöntésére törtek volna. Az ilyen koncepcióban gondolkodó fiatalok egy szűk köre próbált csak kapcsolatba lépni az egyértelműen rendszerellenes demokratikus ellenzékkel. Az vitathatatlan, hogy ezeknek a nem rendszerellenes ifjúsági szerveződéseknek is egyre erősebb lett a társadalomkritikai attitűdje, amiben jelentős szerepet játszott a velük kapcsolatban álló, számukra előadásokat tartó, az általuk olvasott publikációkat jegyző tudományos és szakmai szereplők mind kritikusabb hangneme. Az évtized második felében folyamatosan erősödött az egyre határozottabban körvonalazott, főleg gazdaságpolitikai és társadalompolitikai jellegű változtatási koncepciók kidolgozásának az üteme és a mélysége. Az ezekből a folyamatokból nyert bátorság egyre több új ifjúsági kezdeményezésnek lett az alapja ezekben az években (Boros 1988d).

Az új koncepciók megfogalmazása még jellemzőbb volt a tematikus spontán ifjúsági csoportokra, amelyek egyértelműen a posztmateriális értékek mentén szerveződtek,

különösen a környezetvédelmi és a fegyverkezésellenes témakörökben. Nézeteik sok tekintetben nemcsak a fennálló rendszer nyíltan vallott, illetve látens megvalósított céljaival kerültek összeütközésbe, hanem a nagy társadalmi többséggel, a későkádári kor középrétegesedő (és nem középosztályosodó) tömegeivel is. Az emberek jelentős része éppen azért vállalta az önkizsákmányolás sokféle formáját, mert az ezáltal elért növekvő fogyasztás sok kisebb és nagyobb régi vágyuk megvalósítására adott lehetőséget. Akik tőkehiányosan is belevágtak vállalkozásokba, úgy érezték, hogy számukra az önállóság lehetősége jött el az évtizedeken át szervezetekbe kényszerítettség után.

A rendszerváltás után kiteljesedő korai kapitalista mozgásirány létrehozása ekkor kezdődik, jelentős állami segédlettel, különösen a második gazdaságban. Ebben a folyamatban az egyes posztmateriális értékek érvényesítésére létrejött ifjúsági szerveződések hangja akár disszonánsnak is tetszhetett. Nem véletlen, hogy a majdani új rendszer kiépítése során egy ideig erősen háttérbe is szorulnak a nem közvetlen anyagi fogyasztásra vagy felhalmozásra orientáló értékek.

Egészében mégis azt mondhatjuk, hogy az akkori disszonanciák ellenére történelmileg, főleg a rendszerváltás előtti periódusban, komoly értékteremtő szerepük volt a fiatalok mozgalmainak, amelyek akkori formáikban természetszerűleg nem éltek túl az átmenet időszakát. Egyrészt azért nem, mert az aktív fiatalok zöme kifejezetten politikai aktorrá vált az új politikai és jogi rendszer, az új gazdasági szerkezet kiépítésében. Másrészt a rendszerváltás teljesen új társadalmi problémahalmazt termelt, ami más értékek előtérbe állítását követelte meg.

Még a legfontosabb környezetvédelmi célok is háttérbe szorultak egy időre, amikor az államilag vezérelt késő szocialista gazdaság véglegesen összeomlott, és a korábban sikeres mezőgazdaság alól kihúzták a talajt. A kettőből együttesen az elmaradott térségekben hatalmas munkanélküliség jött létre, magas volt az infláció, az utcákat ellepték a hajléktalanok. Az alternatív ifjúsági gondolkodás és az egykoron ifjú mozgalmárok megváltozott célok és értékek mentén kezdtek el működni, főleg a szolidaritás, az esélyegyenlőség, az iskolai hátrányok mérséklése, a megbetegedési és a halálozási mutatók javítása érdekében. Akik pedig demokratikus politikai aktivitásra vágytak, megjelentek a politikai pártok kezdetben igencsak terjedelmes közegeiben.

IRODALOM

- BÉKÉS Z. (1981) Az ifjúságpolitika tudományos megalapozását szolgáló kutatások. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3. pp. 419–437.
- Boros L. (1986a) A szakmunkássá válás folyamata mint a szocializáció egyik konkrét útja (Néhány sajátosság és a főbb zavarok). *Szakképzési Szemle*, 4. pp. 22–30.
- Boros L. (1986b) Légyvárok lovagjai vagy jövőnk értékteremtői? A spontán ifjúsági csoportok értékszerveződési folyamatai. *Ifjúsági Szemle*, 5. pp. 43–48.
- Boros L. (1986c) Kiművelt emberfők kontra kimódolt ideológiák. (A túlképzés és alulképzés dilemmája a reformfolyamatok tükrében.) *Ifjúsági Szemle*, 6. pp. 72–81.
- Boros L. (1988a) Struktúraváltás és ifjúsági foglalkoztatás. *Társadalmi Szemle*, 2. pp. 52–58.
- Boros L. (1988b) Az ifjúság értékvilágának dilemmái. Értékorientációk – értékrendek – intézmények. *Ifjúsági Szemle*, 5. pp. 12–23.

- BOROS L. (1988c) Az értékorientáció tényezői és típusai. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 66–71.
- BOROS L. (1988d) Politikai szocializáció a spontán ifjúsági csoportokban. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 191–199.
- BOROS L. (ed) (1993) *Érték – iskola – család*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BOROS L. – KÉRI L. (1984) Az ifjúság politikai szocializációja. In: BÉKÉS Z. (ed.) *A magyar ifjúság a nyolcvanas években*. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete – Kossuth Könyvkiadó. pp. 176–201.
- CSATÁRY I. (1988) Politikai szocializáció az üzemben. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 114–139.
- DÖGEI I. (1988) A család szerepe a politikai szocializáció szempontjából a hazai szakirodalom tükrében. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 12–35.
- HARCSA I. (1986) A fiatalok anyagi-egzisztenciális helyzete a nyolcvanas években. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3. pp. 317–329.
- HARCSA I. (1988) Az ifjúság helyzete a társadalmi újratermelési folyamatokban. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 13–40.
- KÉRI L. (1988a) Újfajta részvétel. Ifjúság, tagoltság, reformkor. *Ifjúsági Szemle*, 5. pp. 3–11.
- KÉRI L. (1988b) Az ifjúság és a politikai változások. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 55–65.
- KÉRI L. (1988c) Az iskolai folyamatok politikai szocializációs tanulságai. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 36–84.
- LAKI L. (1988a) *Az alacsony iskolázottság újratermelői folyamatai*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet.
- LAKI L. (1988b) Az ifjúsági léthelyzet gazdasági-társadalmi összefüggései. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 41–48.
- RÁCZ J. (1985) Sajátos szubkulturális miliőben jelentkező drogfogyasztás példája: egy aluljárós csoportosulás narkózási szokásai. *Alkohológia*, 16/2. pp. 8–19.
- RÁCZ J. (1986) Fiatalok marginális helyzetű csoportjainak tanulmányozása. *Társadalomtudományi Közlemények*, 3. pp. 404–414.
- STUMPF I. (1988) Politikum, alternatívitás – önszervező közösségek. *Ifjúsági Szemle*, Különszám. pp. 87–92.
- SZABÓ D. M. (1988) A politikai szocializációs folyamatok feltételrendszere a felsőoktatásban. In: KÉRI L. (ed.) *Hazai politikai szocializációs folyamatok*. Műhelytanulmányok. Budapest, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete. pp. 85–113.